

Portugal e o galeguismo ata 1936. Algunhas consideracións históricas

Xosé M. Núñez Seixas

I. As relacións de Galicia con Portugal na época contemporánea seguen a estar historicamente pouco pescudadas, sendo esta lagoa historiográfica aínda máis sorprendente se se ten en conta que relacións de todo tipo, e non só político-culturais senón tamén económicas, comerciais, etc., existiron a través dos séculos especialmente na rexión fronteiriza galego-portuguesa (constituíndo un caso típico de área de fronteira onde cultura e actividades humanas adoito se complementan e sobrepoñen). Soamente algúns apuntes historiográficos teñen sido dados desde os anos 80, quer do punto de vista das relacións político-culturais entre Galicia e Portugal desde mediados do século XIX¹ — incluíndo dentro destas algún estudio puntual sobre a colaboración conxunta de organizacións obreiras galegas e portuguesas no dealbar do século XX² —, quer desde unha perspectiva de estudio comparado das realidades socio-económicas de ambos os dous países³.

Con todo, o tema das relacións *políticas e culturais* entre Galicia —ou máis propiamente, o movemento *galeguista* (desde a súa fase *provincialis-*

1. Vid. R. Villares, "As relacións de Galiza con Portugal na época contemporánea". *Grial*, XXI (1983), n. 81, pp. 301-314.

2. G. Bréy, "Un exemplo de internacionalismo sindical: a Unión Galaico Portuguesa (1901-1904)", en J. de Juana e X. Castro (eds.), *III Xornadas de Historia de Galicia. Sociedade e Movemento Obreiro en Galicia*. Deputación Provincial, Ourense, 1986, pp. 223-255.

3. R. Villares, "Los foros de Galicia. Algunos problemas y comparaciones (Galicia, Portugal y Valencia)". *Lér História*, n. 12 (1988), pp. 47-76.

ta de mediados do século XIX ata a *nacionalista* con comezo en 1916— e Portugal ten sido quizais un eido sobreexplotado, no que as perspectivas políticas e socio-lingüísticas presentes se proxectaban con claridade. Desde o reintegracionismo lingüístico “militante”, por exemplo, as trazas máis mínimas de contactos, alusións ou loanzas a ambas as dúas bandas da fronteira eran especialmente consideradas como unha mostra de que o mundo intelectual galego e máis especificamente o galeguismo desde case as súas orixes ollou cara a Portugal como un país de referencia, e cara ó seu idioma como o modelo a seguir polo galego para a súa completa estandarización e normalización⁴. Semellante posición tomaron contribucións historiográficas máis fiables, anque cun maior senso crítico: así, Vázquez Cuesta considera que Portugal foi escollido polos galeguistas dende fins do século XIX como “termo de referencia, servindo non só de compás que marcaba o carreiro a seguir senón tamén como instrumento controlador de posibles desviacións”, en canto Portugal, era, ademais, considerado como un elemento contrapesador da hexemonía castelá na Península Ibérica⁵.

Perspectivas deste estilo fan quizais aparecer como sobredimensionada a verdadeira *lusofilia* do movemento galeguista desde finais do século XIX, e máis aínda, podería facer esquecer o que a recente pescuda historiográfica galega ten polo demais xa amosado: esa lusofilia dos galeguistas era limitada e contradictoria, e coutada practicamente ó ámbito cultural, sen atinguir tanto ós aspectos políticos da cuestión. Ademais cómpre moito disterar os termos do debate, e descubrir as verdadeiras *idées-force* que se achan detrás da abondosa oratoria galeguista de solidariedade cara a Portugal (e viceversa). As declaracións grandilocuentes en certames literarios, semanas culturais, etc., ou mesmo en artigos soltos de revistas e xornais, nin sequera as relacións individuais entre sobranceiros intelectuais nacionalistas galegos e portugueses⁶, son mostras tanxibles dunha relación/interacción efectiva entre nacionalismo galego e realidade portuguesa.

É patente que dentro do *provincialismo* galego de mediados de século, a apelación a Portugal é inexistente, tanto en termos culturais como políticos. E máis adiante, durante a etapa rexionalista, como afirma Villares, “non só non existen relacións culturais ou políticas entre ambas beiras do Miño senón que tampouco no rexionalismo galego se

4. Dentro da abondosa literatura producida nesa dirección, mentemos por exemplo, M. do C. Henriques Salido, “Castelao e Portugal”, en J. G. Beramendi/R. Villares (eds.), *Actas Congreso Castelao* (Santiago de Compostela, 24-29 Novembro 1986). Xunta de Galicia / Universidade / Fundación Castelao, Santiago, 1989, vol. I, pp. 349 e 360.

5. P. Vázquez Cuesta, “Portugal e nós”, *A Trabe de ouro*, nº 6 (1991), 191-203.

6. Por exemplo P. Vázquez Cuesta, “A correspondencia de Vicente Risco con Teixeira de Pascoães”, *Grial*, n.º 86 (1984), pp. 460-468.

postula como valor sustantivo e configurador do mesmo as semellanzas a Portugal⁷: de feito, as referencias a Portugal como fundamentador da personalidade histórica e cultural galega están practicamente ausentes, tanto de Brañas —teórico e fundamentador do rexionalismo galego conservador, a fins do XIX— como do líder do rexionalismo federalista, A. J. Pereira. Soamente en Manuel Murguía, teórico do galeguismo liberal e da construción histórica de Galicia como nación (na súa obra *Historia de Galicia*), aparece moi esporadicamente unha contradictoria consideración “face o exterior” do portugués como mesma lingua có galego, e mesmo como a expresión culta e literaria deste (para salientar e realzar o prestixio do idioma galego, fronte ós ataques de quen o consideraba morto ou incapaz de afacerse á vida moderna), xunto cunha énfase ó mesmo tempo no diferencialismo idiomático galego verbo do portugués, que lle leva de feito a propugnar unha creación literaria e normalización diferentes⁸. En verdade, os rexionalistas, e en certo modo os nacionalistas máis adiante, considerarán o acaroamento a Portugal e á cultura portuguesa só como unha reacción perante a consciencia da situación de inferioridade que o galego sufría (e sofre) fronte ó predominio nos ámbitos oficiais e no sistema educativo do español: de aí un recurso ás afirmacións retóricas de solidariedade, de identificación coa lingua portuguesa como *arma dialéctica*, que non se traducían nunha política consciente de achegamento ó país veciño. En boa parte, esta será a política da Academia Galega desde a súa fundación no 1906: un só moi moderado diálogo coa cultura portuguesa, unha busca dunha lingua galega propia e mesmo con grafía achegada á pronuncia, será o seu vieiro (tamén fracasado no seu obxectivo primixenio: elaborar a norma culta do galego). No eido político, a presenza de Portugal será practicamente nula no discurso galeguista —a parte algunha vocación poética do bardo Eduardo Pondal á reconciliación “para a cadauca Iberia/dos fillos de Breogán”.

Será en todo caso durante a fase *nacionalista* do galeguismo, especialmente ó longo do primeiro período do decorrer das Irmandades da Fala (1916-1923) e da actividade cultural e pescudadora do Seminario de Estudos Galegos que Portugal pasará a se integrar como unha realidade máis viva dentro do discurso e praxe galeguista. As relacións culturais con Portugal foron especialmente fomentadas desde o Seminario e desde a revista *Nós*, achegándose á institución compostelana

7. R. Villares, “As relacións...”, pp. 310-313.

8. R. Maiz, *O rexionalismo galego. Organización e ideoloxía* (1886-1907). Ed. do Castro, A Coruña, 1984, pp. 283-84. De feito, se Murguía se refire no discurso dos Xogos Florais de Tui ó galego como “nobre idioma que do outro lado dese río é lingua oficial que serve a máis de vinte millóns de homes”, máis adiante matizará esas afirmacións, no senso de considerar que o galego é merecente dunha consideración individualizada e dun cultivo propio e independente.

sobranceiros intelectuais lusos coma Mendes Correa, Mario Cardoso, Pires de Lima, Santos Junior, Serpa Pinto, etc.⁹ Doutra banda, na crucial Asemblea Nacionalista de Lugo de Novembro de 1918 si que se recollen plasmacións prácticas do interese por Portugal: as Irmandades definen nela a súa preferencia por unha forma de goberno para España que permita acadar a federación ibérica con Portugal, e mesmo insinúan a posibilidade de recorrer a ese país para que defenda os dereitos nacionais de Galicia perante a Sociedade das Nacións... O nacionalismo descubriu, de feito, un rol novo e orixinal para Galicia, indirectamente: o de servir de “enlace” ou nexo para unha federación ibérica, pola semellanza lingüística dos dous países: complementábase así a tradición iberista do federalismo español co principio nacionalista étnico. Con todo, as referencias políticas a Portugal diminuírán moito desde 1923 en diante: as novas circunstancias polas que atravesou o nacionalismo —radicalizado, ademais, na purista Irmandade Nazionalista Galega de Risco, e baixo o novo contexto da Dictadura de Primo de Rivera— tamén contribuíron moito a ese esvaemento das relacións con Portugal. É de supor tamén que as condicións políticas imperantes logo de 1926 no país luso eivaron aínda a apelación e relación dos galeguistas con el.

Doutra banda, si compre subliñar o papel da invocación e presenza de Portugal dentro do *discurso teórico* e especialmente na construción do concepto de *nación* que uniforma no fondo as diversas correntes do galeguismo desde 1920: Portugal cumpre no concepto de *Nación galega* un papel de “referente de reintegración” próximo, que fortalece a oposición ó “referente de oposición” (Castela) e complementase co papel xogado polos “referentes de analoxía” —é dicir, as chamadas “Nacións céltigas” e especialmente Irlanda— para a definición da Galicia-nación e do *Volksgeist* galego¹⁰. Isto é especialmente patente por exemplo, no ideosistema central de Vicente Risco, principal ideólogo do nacionalismo ata os anos 30, segundo o que Galicia, xunto coas outras seis nacións céltigas e Portugal, habería xogar un sobranceiro papel no futuro, sucedendo en tanto “civilización da memoria” ó decadente mundo latino ou xermánico¹¹. Máis aínda, Portugal configúrase todo

9. Un achegamento descritivo a estes contactos en C. A. Molina, *Prensa literaria en Galicia* (1809-1920). Xerais, Vigo, 1989, especialmente os mantidos co mundo literario portugués pola revista *Nós*.

10. J. G. Beramendi, *El nacionalismo gallego en el primer tercio del siglo XX*. Tese Doutoral, Universidade de Santiago, 1987, p. 380 ss. Un resumo da construción ideolóxica do concepto de Nación galega en J. G. Beramendi, “Estructura ideolóxica básica do nacionalismo galego no primeiro tercio do século XX”, en X. L. Barreiro (coord.), *O pensamento galego na Historia (Aproximación crítica)*, Universidade de Santiago, 1990, pp. 261-268.

11. Vid. J. G. Beramendi, *Vicente Risco no nacionalismo galego*. Ed. do Cerne, Santiago, 1981, 2 vol.

ó longo da historia do nacionalismo galego coma unha sorte de “referente mítico” obrigado, e mesmo a súa presenza pantasmal podía ser invocada en ocasións para “ameazar” ó españolismo oficial: eis ó senso das declaracións, por exemplo, do deputado nacionalista Otero Pedrayo no restaurante *La Bombilla* de Madrid no 1931, afirmando que se Galicia non conquirería un *status* federal dentro da recién chegada República española, demandaría o apoio de Portugal para obter a súa liberdade...¹² É evidente que nesas alocucións mantiñase unha imaxe idílica e atemporal de Portugal, sen considerar por exemplo qué réxime político rexía neste país (a dictadura Salazarista).

Cume sen dúbida desa atención emprestada a Portugal polo nacionalismo galego, e á vez expresión máxima das súas contradicións, será o importante lugar que a nación lusa ocupa nas páxinas da “Biblia” do nacionalismo ata os anos 60, o *Sempre en Galiza* (1944) de A. R. Castelao. Orabén, ese “referente de reintegración” nacional ofrecido por Portugal é matizable na súa importancia, mesmo en Castelao: este non pensa en Portugal en termos de acaroamento político ou “reintegración nacional”, que no fondo é negada, xa que pensa que o Estado luso perdera a súa “homoxeneidade” étnica orixinal (é dicir, galaica: o solar histórico da antiga Suevia medieval) ó se espallar cara ó Sur. De aí que postule un confederalismo ibérico que poida realmente conducir a unha “recuperación” do Norte de Portugal por Galicia¹³. O feito de que non todo Portugal fose incluíble dentro da Gallaecia romana ou da Suevia medieval, para os galeguistas, levaba a unha certa dificultade na estimación do país veciño como un todo reintegrable.

Tamén dentro do nacionalismo galego da II República, as voces individualizadas a prol dun achegamento a Portugal eran retrucadas por outras que predicaban unha especificidade nacional sen concesións para Galicia e para o idioma galego: Lino Pérez, por exemplo desde Buenos Aires lembraba nunha interesante conferencia no 1931 os prexuízos económicos e culturais que unha anexión co país luso podería reportar para Galicia en canto suporía un esluimento da cultura e personalidade galegas e das capacidades económicas do país: “Qué porvir agarda ó porto de Vigo fronte a Lisboa?”¹⁴. Isto non empezou que durante o período da II República o galeguismo seguise a fomentar as relacións culturais con Portugal: fitos disto foron por exemplo as

12. Vid. X. R. Quintana e M. Valcárcel, *Ramón Otero Pedrayo. Vida, obra e pensamento*. Ir Indo, Vigo, 1988.

13. J. G. Beramendi, “Estructura e evolución da ideoloxía política de Castelao”, in J. G. Beramendi / R. Villares (Eds), *op. cit.*, vol. I, pp. 189-223 (vid. especialmente pp. 218-219).

14. Galicia, 28.VI. 1931, p. 2.

“Semáns luso-galaicas” (de Vigo, marzal 1933, e Porto, abril 1935), a actividade de Ramón Martínez López como “representante oficioso” do nacionalismo en Lisboa, etc. Salientados nacionalistas coma A. Villar Ponte ou Xoán Carballeira defendían a necesidade dun achegamento ortográfico progresivo do galego ó portugués, postura que en certo xeito agromaba tamén nas primeiras normas ortográficas para o idioma galego elaboradas polo SEG no 1934¹⁵.

II. Sen embargo, desde Portugal esa corrente non atopou tanto eco. A falla de resposta desde o país veciño ás mensaxes de simpatía guindadas desde Alén Miño respondería a varios factores, entre eles un tan sinxelo como a diferente base da que Galicia e Portugal partían. Este, estado consolidado e estable, nunca amosou interese por complicar as súas, de feito, non moi doadas relacións con España, inxerindo preitos irredentistas. Se os galeguistas ás veces buscaron incoherentemente achar un apoio en Portugal, o certo é que Galicia xamais xogou un papel de *borderland minority* na convivencia hispanoportuguesa¹⁶. Malia o papel da oposición a España como elemento configurador e afirmador da nacionalidade portuguesa, Galicia é vista máis como unha señardade de tempos “perdidos” entre brétemas de saudade —caso especialmente das referencias a Galicia ciscadas na obra de Pascoães, Lopes Vieira, etc.— que como unha efectiva parte dun *Volkestum* portugués alén das fronteiras. No puro eido da literatura política, só é mentable un limitado interese por Galicia entre algúns autores republicanos e monárquicos; entre os integralistas soamente se poden atopar algúns ecos en A. Lopes Vieira¹⁷ e mesmo Antonio Sardinha, de quen se deu a coñecer postumamente no 1935 a súa obra *Nacionalismo galego e lirismo portugués*. Nesta obra Sardinha sobrevaloraba a dimensión espiritual sobre a política, e cifraba no lirismo dos cioneiros unha das pedras angulares dos nacionalismos portugués e galego¹⁸. En xeral, algúns riscos ideolóxicos da xeración integralista portuguesa, coma o seu purismo étnico e político da nacionalidade ou o seu atlantismo (definindo como base da nación portuguesa ó *Homo Atlanticus*, en decadencia dende a súa posta en contacto con razas cen-

15. Vid. X. Castro, *O galeguismo na encrucillada republicana*. Deputación Provincial, Ourense, 1985, pp. 289-95.

16. Encol do papel dos conflitos étnicos nas relacións interestatais, vid. P. Smith, *Ethnic Groups in International Relations*. New York, Aldershot, New York U. P., Dartmouth, 1991, especialmente A. Suppan, “Conclusións”, pp. 331-341.

17. “A Galiza”, *Em demanda do Graal*. Portugal Brasil Lda-Sociedade Editora Lisboa, Lisboa, 1921, pp. 341-343.

18. Sardinha tamén dedicou o seu poema “Paixão da Raça” a Galicia e a Castela, en *Quando as Nascentes despertam*. Livraria Ferriz, Lisboa, 1921, pp. 235-36.

troeuropeas, etc.) poderían ter influído en Vicente Risco, ou cando menos achegábanse ó pensamento deste¹⁹, o mesmo que riscos comúns podían atoparse entre as posicións do pensador nacionalista ourensán e as ideas antiparlamentarias e idealizadoras da vida agraria de Teixeira de Pascoães. Pola contra, o diálogo político entre os nacionalistas republicanos galegos e os republicanos portugueses foi moi pouco fructífero²⁰. O interese por Galicia, sen ser tampouco sobresaínte nin considerable, cinguiuse especialmente á revista progresista e “modernista”, xurdida no 1921 no medio do grande debate intelectual que abalou as élites portuguesas por ese tempo, *Seara Nova*, e a algúns intelectuais específicos: Teixeira de Pascoães, Leonardo Coimbra, a revista *A Águia*, etc., con algún caso curioso coma o portugués fillo de galegos Alfredo Pedro Guisado (1891-1975)²¹.

De todos os xeitos, as relacións por parte portuguesa ficaban aí, no plano intelectual. Mesmo cando o presidente do Congreso de Nacionalidades Europeas, o alemán Ammende, visitou Galicia no 1933 e fixo unhas declaracións a un xornal galego salientando que Galicia debía achegarse a Portugal como “minoría nacional portuguesa en España” e pedir o seu apoio, declaracións que foron amplamente reproducidas no *Diario da Manhá*, o embaixador alemán en Lisboa apresurouse a quedar ó seu goberno facendo notar o entusiasmo espertado en varios ambientes portugueses polas iniciativas lusófilas dos nacionalistas galegos, en especial a “Semana portuguesa” de Vigo, mais tamén que non se consideraba ningunha “cuestión galega” en termos políticos por parte da intelectualidade ou da clase política lusa, nin por parte do goberno portugués, quen termaba de evitar complicacións con España²². O réxime salazarista, a fin de contas a plasmación de fascismo portugués máis real, non levou a cabo ningunha sorte de preitos irredentistas, nin promoveu sequera desde o punto de vista ideolóxico unha vontade expansionista cara a Galicia. Isto quizais teña que ver tamén co carácter máis ou menos “fascista” xenérico do salazarismo, a súa falla de nacionalismo expansionista, o que é máis interesante se cadra se se compara coas posicións defendidas polos nacional-sindica-

19. Vid. A. Costa Pinto, “A formação do integralismo lusitano: 1907-1917”, *Análise Social*, n. 72-73-74 (1982), pp. 1409-1419.

20. M. Ledo Andión, “Os intelectuais republicanos, a súa prensa e o caso galego (1910-1926). Para o estudio das relacións luso-galaicas a través da prensa”, *Relatorio III*, Fundación Gulbenkian, 1983.

21. Unha descrición destes contactos en A. Ventura, “A *Seara Nova* e a Galiza. Contribución para o estudio das relacións culturais luso-galegas”, *Clio, Revista da Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa*, vol. 6 (1987-88), pp. 141-157.

22. Informe da legación alemana en Lisboa ó Auswärtiges Amt, Lisboa, 15.V.1933, “Reise des Herrn Ammende nach Spanien und Portugal” (*Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes*, Bonn, R 60530, Minderheitenkongresse).

listas. De feito, a única constancia de interese conscientemente político e mesmo envolto nunha certa brétema de conspiración, témola no xenuíno fascista Rolão Preto, fundador e líder máximo do movemento nacional-sindicalista. O agresivo nacionalismo portugués que este pregoaba ollaba cara a Galicia como unha parte irredenta de Portugal en base ós seus vencellos históricos, étnicos e xeográficos, defendendo que Portugal sen Galicia era unha “nación amputada”²³. Rolão Preto estivo exiliado en España no 1933/34, sendo hóspede en Madrid fundamentalmente de J. A. Primo de Rivera. Porén, o fascista portugués declarou anos máis tarde ter mantido contactos formais con dous deputados galegos que representaban un movemento “anexionista” (“Nessa altura havia uma grande corrente a favor da união com Portugal”). A manobra que lle propuxeron os presumibles galeguistas a Rolão Preto era precisamente facer chegar a Salazar a idea dun plebiscito en Galicia a prol dunha unión con Portugal. Eses deputados terían mesmo, xa no comezo da Guerra Civil, chegado a falar con Salazar (sempre segundo Rolão Preto), propoñéndolle a ocupación de Galicia por forzas portuguesas que supervisarían a celebración do plebiscito. O plan tería incluso o visto bó do agregado militar portugués en Madrid, Vasco de Carvalho, quen opinou que a operación era posible, mais Salazar non arriscou (en todo caso, era moi incerto que quixese poñer en perigo a súa amizade co bando franquista...) ²⁴. Lenda ou realidade, Galicia só neste caso podía contar como unha terra irredenta que os auténticos fascistas portugueses soñarían con anexionar.

III. De todos os xeitos, cómpre tamén considerar que o nacionalismo galego buscou desde un comezo un vieiro independente de Portugal, e que malia un certo diálogo cultural con el durante a fase nacionalista (1916 en diante), sempre quixo manterse dentro daquela especificidade cultural e nacional. M. Hroch explica a diferenza entre a dinámica dun movemento nacional dunha *small nation* e un movemento étnico dunha minoría nacional en base a dous factores: 1) unha minoría nacional non ten a necesidade de elaborar e definir o seu idioma literario e culto e a súa propia cultura no eido político-social. 2) A *Mutterland* representa unha tradición de desenvolvemento autónomo e independencia política, de maneira que a minoría nacional, aínda que non posúa unha *ruling-class* definida, pode buscar o apoio da *ruling-class* veciña, co que o proceso de desenvolvemento do movemento nacio-

23. As prédicas neste senso do órgano nacional-sindicalista *Revolução Nacional* eran abundosas. Vid. T. Galláguer, *Portugal, A twentieth-century interpretation*. Manchester U. P., Manchester, 1983, p. 90.

24. Entrevista a Rolão Preto, in J. Medina, *Salazar e os fascistas. Salazarismo e Nacional-Sindicalismo, a história dum conflito* 1932/1935. Livraria Bertrand, Lisboa, 1978, pp. 173-176.

nal está sempre moi ligado coa posibilidade de conectar coa “mature and fully-formed nation”: o programa nacional podía ser adoptado e traído desde fóra ²⁵. Está máis alá de toda dúbida que o galeguismo non só nunca respondeu a este esquema, senón que ademais elixiu máis ou menos conscientemente a afirmación nacional propia: máis aínda, malia as simpatías dos escritores galegos desde o *Rexurdimento* pola literatura portuguesa, non se fundaron nela para construír a lingua literaria galega, senón que, pola contra, afondaron no coñecemento das súas variedades locais en Galicia, e a partir da súa especificidade tentouse construír unha normativa tendo en conta outras experiencias no mundo latino, cun só moi moderado lusismo ²⁶. Nin no plano político nin no lingüístico se considerou desde un comezo unha reintegración, e só certos tentos e iniciativas, bastante personalizadas —Xoán Vicente Viqueira, por exemplo— comenzarían a se desenvolver durante a fase nacionalista do galeguismo. Amais disto, cumpriría considerar ata que punto ese “referente de reintegración” portugués non obedecería tamén á tradición iberista do republicanismo federal español ²⁷.

Cómpre subliñar que tampouco a integración confederal de Portugal nunha futura Iberia era defendida soamente e en primeiro lugar polos galeguistas. Iso si, o iberismo defendido por estes era en todo intre pentanacional: enxergaba a federación de cinco entes nacionais disterados, a saber, Galicia, Portugal, Castela, País Basco, Cataluña. En troques, o catalanismo político, sen ningún vencello “étnico” co país luso, dirixira a súa ollada a Portugal se cadra desde bastante antes có galeguismo (xa no 1908 apareceu en Lisboa unha obra teorizadora do papel de Cataluña e Portugal dentro dunha reordenación ibérica) ²⁸, dentro da particular concepción dun iberismo *trinacional* que agromara en Maragall e que fora reelaborada polo *Modernisme* catalán: entre 1918/21 mesmo os catalanistas enviaron embaixadas culturais ó país luso (que eran especialmente encostadas por Ll. Nicolau d’Oliver, Eugeni d’Ors, Joan Estelrich, etc.). Ese iberismo trinacional encadraba soamente a Cataluña, Castela, e Portugal *incluíndo* a Galicia (que para os cataláns máis ben representaba unha porción arredada do conxunto cultural e nacional portugués): un expoñente claro dese iberismo visto

25. M. Hroch, *Social preconditions for national revival in Europe*. Cambridge U.P., Cambridge, 1985, pp. 123-24.

26. Como ten lembrado F. Fernández Fei (“A ‘questione della lingua’ galega”, *A trabe de Ouro*, n. 5 (1991), pp. 29-40), tentouse desde un comezo a diferencialidade do galego como *Ausbausprache*, buscando a súa propia especificidade como lingua.

27. Para unha análise desta, vid. M. V. López-Cordón, *El pensamiento político internacional del federalismo español (1868-1874)*. Planeta, Barcelona, 1975.

28. J. Navarro Monzo, *Cataluña e as nacionalidades ibéricas*, Livraria Central de Gomes de Carvalho, Lisboa, 1908.

desde a ourela mediterránea son as obras do catalanista republicano e lusófilo Ribera i Rovira, quen en varios opúsculos entre 1905 e 1911 afirmou a necesidade dunha reorganización vindeira da Península en base á federación das “tres nacionalidades ibéricas: Portugal, Castilla y Cataluña”. Segundo o catalán, que mantiña relacións especialmente co grupo da *Renascença Portuguesa* (Guerra Junqueiro, Teixeira de Pascoães, Alvaro Pinto, Leonardo Coimbra, etc.), Galicia e Portugal habían formar no futuro unha mesma nacionalidade, sendo mesmo un aglutinador común o elemento céltigo...²⁹. Amosamos tamén noutro lugar como a ollos do movemento nacionalitario centro-europeo, que xeralmente interpretaba os problemas nacionais da Europa occidental en clave de problemas de minorías nacionais, o movemento galeguista era o da reivindicación dunha sorte de minoría portuguesa evoluída dentro do Estado español, que debía cifrar o seu futuro no apoio portugués e na *Volkestumsverbundenheit* con este³⁰. Esa dicotomía entre a consideración interna dos nacionalistas galegos como nación diferente mais afín a Portugal, e a externa, mesmo por parte doutros movementos nacionalistas, de Galicia como un pseudo-Portugal do Norte ten continuado en certa maneira ata épocas moi recentes. Como ocorría no caso da definición celtista do nacionalismo galego —pois os nacionalistas irlandeses, galeses ou bretóns practicamente nunca consideran a Galicia como “nación céltiga”, anque esta autoconsideración teña obtido algún éxito mesmo fóra da Península Ibérica—³¹, o máis curioso do lusismo é quizais esa comprobación do *décalage* entre a consideración real interna dos galeguistas e moito máis o nivel popular —no que non é necesario lembrar, guste ou non guste, que o desprezo e rexeitamento de todo o “portugués” era a moeda habitual, cun recíproco en Portugal— e a consideración desde o exterior. A relación con Portugal semella ser un *disintegrating factor* dentro da cohesión política do nacionalismo galego, pero este non conquirería resolver acaidamente

29. Ribera i Rovira, *Ensayos iberistas. Portugal y Galicia nación. Identidad étnica, histórica, literaria, filológica y artística*. R. Tobella, Barcelona, 1911. Ribera mentaba tamén as declaracións de Teófilo Braga a *The Times*, nas que este afirmaba o seu ideal de conquistar unha “federación ibérica” de catro ou cinco repúblicas, unha das cales sería Portugal con Galicia. No mesmo senso, consideraba que esa federación dos pobos de Iberia habería servir como primeiro paso cara a unha federación das auténticas nacións europeas, de acordo coa idea herderiana (Rivera i Rovira, *Iberisme*, Biblioteca Popular de l’Avenç. Barcelona, 1907, e Id., *O genio peninsular*, Ed. da Renascença Portuguesa, s. d. Porto, (1909).

30. X. M. Núñez Seixas, “Galicia no espello europeu. As relacións internacionais do nacionalismo galego, 1916-1936”, *A Trabe de Ouro*, n. 8 (1991).

31. Danse mesmo distorsións curiosas na consideración exterior de Galicia como etnia: así, no mapa de *Völker und Sprachen Europas unter besonderer Berücksichtigung der Volksgruppen*, oficializado pola Föderalistische Union der Europäischen Volksgruppen (FUEV), tense chegado a unha sorte de síntese: se entre os “Kelten” se sitúan irlandeses, bretóns, escoceses, etc., os galegos aparecen encadrados nunha categoría intermedia entre os “Kelten” e os “Romanen”, os “Keltoromanen”, da que son os únicos integrantes...

e que probablemente segue sen saber solucionar. As polémicas lingüísticas aínda hoxe presentes dentro do galeguismo —que realmente non se corresponden co seu nivel de desenvolvemento e madureza política— constitúen o máis claro exemplo desa aínda persistente desintegración.

IV. A título de exemplo comparativo poden ser citados outros casos de movementos nacionalistas ou “pequenas nacións” en Europa durante o período considerado, e que tamén contaban cun “referente de reintegración” nacional máis ou menos próximo. O nacionalismo occitano atopou certamente no nacionalismo catalán, e moi especialmente na trunfante e próspera cultura catalana, unha fonte de inspiración e identificación constante, do que son testemuño por exemplo as frecuentes relacións entre os catalanistas e o Félibrige de Mistral desde a segunda metade do XIX e especialmente nos anos 20 e 30 entre os núcleos occitanistas de Montepellier e Toulouse e o mundo intelectual e político catalán: a Cataluña autónoma de 1931 convértese nun mito de referencia e imitación para os occitanos —o mesmo que para os autonomistas corsos³². Doutra banda, dentro da non moi definida concepción nacional occitana (que de feito quería incluír zonas tan diferentes coma Béarn e Provenza), contemplábase tamén a inclusión da Catalunya-Nord. Con todo, os occitanos sempre mantiveron claramente arredada a súa identidade da catalana, e pese as semellanzas entre as súas linguas, xamais pensaron nun achegamento lingüístico ou ortográfico ó catalán. Isto non obstou para que durante os anos 30 se publicasen interesantes revistas coma *Occitania* en Barcelona, froito da colaboración conxunta de estudantes occitanistas e catalanistas, ou o encontro de profesionais de ambos os dous países noutras publicacións, xuntanzas, etc., nas que o carácter político subxacente era manifesto, debaixo do cultural. Certamente, con todo, os vencellos Occitania/Cataluña pertencen ó eido das relacións entre nacionalidades. A dinámica imperante nas relacións entre un movemento nacionalista e a súa *Mutterland* próxima ou lonxana amosábanse bastante máis difíciles.

Un caso elocuente son os flamengos. Non corresponde a nós xulgar se as semellanzas ou desemeallanzas entre o dialecto flamengo e o holandés son maiores ou menores cás existentes entre galego e portugués, mais en todo caso a comparanza entre a situación galega e a flamenca ten sido mesmo aducida polos defensores do reintegracionismo

32. J. Guiomar, *Rélatiions entre les mouvements autonomistes, fédéralistes et régionalistes et la gauche française*, 1918-1939. Mémoire de Maîtrise, Univ. de Paris I (Sorbonne), 1968. Tamén, J. Ventura Subirats, *Els catalans i l'occitanisme*. Ed. 62, Barcelona, 1964.

lingüístico, p. ex. R. López Suevos³³. A relación entre o movementos, ó comezo literario e cultural e logo político, de reivindicación flamenga e Holanda atravesou por varias fases. Nun comezo, durante o século XIX e logo da independencia de Bélxica, unha máis ca certa distancia e desprezo popular entre os dous pobos e entre as variantes do neerlandes existía —enfortecido ademais pola diferenza relixiosa: Holanda protestante/Flandes católico—. A convicción de que o flamengo e o holandés eran idiomas que posuían un devanceiro común, mais que cadaquén seguira o seu camiño logo do século XVI, afortálabase tanto máis canto que logo de 1830 os flamengos tentaban disterarse da Holanda. Asistirase así durante os anos 30 e mesmo 40 do XIX a unha certa “guerra ortográfica”, na que se mesturaban outros intereses (por exemplo o clero flamengo temía que unha unificación da escrita permitise a difusión dos textos protestantes holandeses). Porén, os *flamingants* axiña se verán defrontados cun contradictorio problema: a necesidade de superar o estadio dialectal do flamengo para restaurar unha lingua de cultura, que puidese alicerzar o movemento cultural e favorecer a normalización do idioma de Flandes fronte ó francés oficial; amais diso xurdirá un problema de edición e mercados literarios. Esas preocupacións exprémense nos Congresos de literatura neerlandesa desde 1849 (Gante). Irase evoluíndo paseniñamente desde a banda flamenga e tamén desde a holandesa cara a unha consideración de unida-de non só cultural, senón tamén de *raza*, entre Flandes e Holanda, mais sen que, sorprendentemente, isto conleve nos flamenguistas unha apelación a unha *nacionalidade* neerlandesa. Dado que a lingua flamenga non contaba daquela co apoio das clases burguesas, e obrigado a buscar alianzas exteriores, o movemento flamengo atopou unha fórmula orixinal na Europa do seu tempo: a diferenciación nidia entre lingua, cultura e política, o que permitía ós *flamingants* ser daquela ó tempo patriotas belgas e sentirse vencellados á lingua e cultura holandesas³⁴. Chegarase así a unha unificación lingüística de seguida, acuñándose a común *koiné* neerlandesa, mais o movemento flamengo continuará no sucesivo a súa andaina política —moi feble, de feito, ata comezos do XX— perfectamente arredado de “irredentismos” verbo da Holanda. Durante a primeira Guerra Mundial, e favorecida polos ocupantes ale-

33. R. López Suevos, *Dialéctica do desenvolvemento. Lingua, naçom e classes sociais*. AGAL, A Co-ruña, 1983, p. 15; segundo López Suevos, se Portugal tivese o nivel de desenvolvemento económico de Holanda, “os nossos antilusistas poríam-se máis ‘flamengos’”.

34. E. Gubin, “Nationalité politique et nationalité linguistique: l’attitude du mouvement flamand à l’égard des Pays-Bas (1830-1860)”, in *Colloque historique sur les relations belgo-néerlandaises entre 1815 et 1945*, Bruxelles, 10-12/12/1980, s. e. Gent, pp. 329-352. Esa diferenciación, con todo, non estaba falta de confusións: adoito usarán o termo pobo (*volk*) para designar o conxunto político e a raza; asemade o termo nacionalidade (*nationaliteit*) tanto para o senso político (Estado) como para o cultural.

máns, desenvolveuse sen embargo entre os *flamingants* a idea dunha posible integración nun estado pan-neerlandés, a *Groot-Nederland*³⁵. A pesar do certo descreto que os nacionalistas flamengos sufriron por ese feito na inmediata postguerra, xa nos anos de entreguerras o pan-neerlandismo e o desenvolvemento teórico desa idea da *Groot-Nederland* acadaron unha certa puxanza. A chamada Liga Pan-Neerlandesa (Algemeen Nederlands Verbond), fundada no 1895, fora un fito dese achegamento durante o XIX, especialmente fortalecido desde 1917, mediante a radicalización política dos primeiros pulos culturais de achegamento Flandes-Holanda, que levaron á formación da Dietsche Bond (Unión Pan-neerlandesa), que editaba desde 1926 a revista *De Dietsche Gedachte*³⁶. Ese pan-neerlandismo tiña especialmente forza arraizada no movemento estudantil nacionalista flamengo, no seo do cal se publicaban órganos pan-neerlandistas como *Jong Dietschland* ou *Vlaanderen*: é entre os sectores xuvenís e máis radicais do flamenguis-mo que se leva a cabo unha derivación máis política do pan-neerlandismo cultural, de feito³⁷. Este inspirábase en boa parte no pensamento *wölkisch* alemán pensado para os seus *Auslandsdeutsche*, mais estaba paralizado por unha constante tensión entre o pulo re-integracionista e mesmo “imperialista” da *Groot-Nederland*, e a preocupación por conservar os caracteres e especificidade de Flandes-Nación. Un expoñente das contradicións principais dese pan-neerlandismo teórico foron por exemplo as formulacións do seu principal ideólogo nese tempo, P. Geyl³⁸.

Un caso que se cadra sería intermedio entre os expostos sería o da relación entre nacionalismo corso e Italia. Tamén neste caso, o parentesco cultural con esta é moi forte —sendo realmente o corso, ó contrario do sardo, un dialecto do italiano—, e a anexión a Francia bastante serodia, no 1769 (o que creou entre os corsos unha lembranza próxima da “perda da súa independencia”). Con todo, o nacionalismo corso a penas buscou —nin busca— un achegamento cultural e lingüístico a Italia, senón que preferiu manterse na defensa da súa personalidade nacional e cultural disterada, aínda que iso conleve de feito problemas de rexeneración e asentamento do seu idioma nacional. A atracción sentida especialmente no período de entreguerras

35. L. Wils, “De Grootnederlandse beweging 1914-1944. Ontstaan, wezen en gevolgen”, *Colloque Historique...*, op. cit., pp. 415-450.

36. Vid. unha visión xeral en A. W. Willemsen, *De Vlaamse Beweging van 1914 tot 1940* (Twin-tig eeuwen Vlaanderen, Dl. 5). Hasselt, 1975, pp. 227-233. Segue sendo válido S. B. Clough, *A History of the Flemish Movement in Belgium*, Richard R. Smith Inc., New York, 1930, cap. IX.

37. L. Vos, “De Dietse studentenbeweging 1919-1940”, *Colloque Historique...*, op. cit., pp. 451-493.

38. P. Geyl, *De Groot Nederlandsche Gedachte*. Tjeenk Willin & Zoon, Haarlem, 1925.

polos activistas corsos —o Partitu Corsu Autonomista, a revista *A Muvra*, etc.—³⁹ cara á Italia fascista, quen á súa vez defendeu e promoveu diversos movementos nacionalistas periféricos dos países veciños —especialmente en Iugoslavia— por intereses estratéxicos, é interpretable máis ben como unha *dérive fasciste* que neste caso víase enfortecida pola semellanza étnica ⁴⁰, que como unha efectiva presenza da *Mutterland* italiana apoiou o nacionalismo corso dándolle un cariz irredentista, á través por exemplo da propaganda a prol daquel desenvolvida no xornal *Il Telegrafo* de Livorno ⁴¹. Ó igual que no autonomismo sardo, os referentes da analoxía para o nacionalismo corso actuantes ó nivel ideolóxico semellaban máis ser as outras “nacións sen estado” do Mediterráneo occidental (Sardeña, Malta, Occitania, e especialmente Cataluña).

En todo caso, o réxime político que posuía o país ou *Mutterland* de referencia actuaba tamén como un pulo ou un freo ós anceios reintegracionistas/irredentistas, dependendo á súa vez das orientacións políticas dos propios activistas nacionalistas. Así, as relacións entre os occitanistas e os catalanistas avivecéronse durante os anos 20 e 30 pola irrupción de varios núcleos xoves de nacionalistas que romperan co tradicionalista Félibrige e que profesaban unha ideoloxía máis progresista, o que permitiu tender pontes cara á esquerda catalanista. Pola contra, os sectores máis radicais e conservadores dos corsistas —por exemplo, Petru Rocca vían un perfecto *partenaire* na Italia fascista, o mesmo que as raianas fascistizantes formulacións de moitos panneerlandistas. Porén, o diálogo entre o maioritariamente progresista nacionalismo galego dos anos 30 e Portugal víase freado polo réxime político imperante neste.

V. Cumpriría preguntarse, xa que logo, por que o caso das relacións entre Galicia e Portugal se asemellan máis ás habidas por exemplo entre Occitania e Cataluña que ás habidas entre Flandes e Holanda ou mesmo entre Córcega e Italia, a pesar de ser Portugal tamén un Estado e probablemente ser a semellanza entre os idiomas galego e portugués moito maior cá existente entre o occitano e o catalán, anque algo inferior á existente entre o flamengo e o holandés. O feito de

39. Vid. H. Yvia-Croce, *Vingt années de corsisme (1920-1939). Chronique corse de l'entre-deux-guerres*. Ed. Cynros et Méditerranée, Ajaccio, 1979; F. Pomponi, “Le régionalisme en Corse dans l'entre-deux-guerres (1919-1939)”, in C. Gras e G. Livet (Eds.), *Régions et Régionalisme en France. Du XVIIIe siècle à nos jours*, PUF, Paris, 1977, pp. 393-415.

40. Vid. R. Arzalier, *Les perdants. La dérive fasciste des mouvements autonomistes et indépendantistes au XXe siècle*. Ed. de la Découverte, Paris, 1990.

41. Vid. a visión italiana en F. Guerri, *Gli anni e le opere dell'irredentismo corso*. Officine Grafiche Italiane, Livorno, 1941.

que o movemento flamengo elixise o camiño previo da unificación lingüística xa no século XIX é un factor a ter en conta. Así mesmo, é claro que o recordo da unidade política con Holanda era moito máis recente —comezos do século XIX—, mais ó mesmo tempo iso xogou, cando menos nun comezo, como freo a unha simpatía decidida polos veciños do Norte. Porén, é significativo tamén que en xeral o pan-neerlandismo non contase cun apoio oficial dentro dos círculos políticos opostos ó movemento nacionalista flamengo, mentres en Portugal non se pode falar probablemente dunha oposición, senón en todo caso dunha indiferencia ou mesmo dunha abraiante ignorancia mutua.

O certo foi que en Portugal a certa corrente de simpatías intelectuais non foi quen de se organizar e se configurar independentemente e alén dos contactos persoais e puntuais. Quizais a causa haxa que busca de novo nesa busca da cultura escrita independente e mesmo na tensión entre os referentes “celtigos” e lusistas do nacionalismo galego: aqueles cobraron unilateralmente se cadra unha meirande importancia e sobrepasaron a forza da compoñente “lusista” dentro do galeguismo, o que lle empeceía definir clarivamente cara ó exterior a súa propia busca dunha cultura e personalidade galegas de seu. Cumpriría se cadra preguntarse ata que punto esa tensión interna segue presente hoxe, aínda que xa parece máis que claro que, á parte simboloxías, o galeguismo actual afirmase na procura dunha identidade orixinal no cultural que anecía unha certa equidistancia da portuguesa e da española e que practicamente non toma en consideración ningunha sorte de “parentesco” céltigo. A este respecto, tamén é significativo comprobar como a certa dependencia que de feito era observable no feble nacionalismo occitano —incluso no cultural, a pesar de contar cun premio Nobel de literatura— verbo das inspiracións catalanas non é en absoluto apreciable nas relacións culturais galego-portuguesas. Nestas buscábase o *scambio culturale* entre dúas culturas con puntos en común, mais a galega á altura dos anos 20, mesmo antes da Xeración Nós, quizais tiña xa percorrido un camiño abondo longo como para ter que depender doutra cultura para disterarse, e probablemente tamén porque os nacionalistas galegos sufriron na súa crueza o dilema dos flamengos no século XIX (a necesidade de preservaren unha propia identidade, mesmo a prudencia política para non se confundiren co país “afín” culturalmente, pero tamén a constatación da situación de inferioridade do galego fronte ó castelán). Os flamengos resolvérono mediante unha unificación lingüística que non implicaba, cando menos nun comezo, unha identificación nacional; os galegos preferiron manterse na contradición e auspiciar un acaroamento condicionado á cultura portuguesa, especialmente desde 1916, que non empeceía tentar desenvolver unha cultura galega específica tanto no emprego da lin-

gua (o período nacionalista ata 1936 ve o uso máis xeneralizado dunha escrita o máis enxebrista posible) como na reivindicación dos seus referentes e sinais de identidade específicas. Nin sequera entre os sectores máis radicais do nacionalismo galego se considerou un “panlusismo” máis coherente, por exemplo, entre as Mocidades Galeguistas ou entre os arredistas bonaerenses (coa senlleira excepción de Ricardo Flores). En todo caso —tal era a posición de Risco— xurdía a necesidade, primeiro, de loitar contra do castelán mediante unha consolidación cultural e nacional auto-centrada; máis tarde, unha vez conquistada esta, levaríase a cabo un achegamento ortográfico, etc., pero “entre iguais”. Eis a diferenza co puro e simple reintegracionismo político.

De todos os xeitos, e para concluímos, apuntemos que a cuestión das relacións con esas posturas adoptadas cara a Portugal poden ser interpretadas como un signo máis da cohesión ou integración/desintegración interna do nacionalismo galego mesmo ata hoxe, no que fai á súa proposta de *nacionalismo cultural*⁴² e á súa particular liña de desenvolvemento, na súa configuración do concepto de Nación e en definitiva no artellamento dunha identidade nacional que á súa vez se transforme nunha proposta de futuro para a sociedade. Neste aspecto, o nacionalismo galego semella ter buscado un camiño un tanto “intermedio” entre o flamengo e o occitano: propónse unha proximidade cultural e lingüística ó “referente de reintegración” (que con todo non se chega a configurar como *Mutterland*), mais búscase unha relación entre iguais diferentes, mesmo cunha utópica vontade de pro-xección e incluso expansión sobre o país luso. Podería mesmo afirmarse que os galeguistas buscaban non tanto a *portuguesización* de Galicia (no ámbito cultural) como a *galeguización* dunha parte de Portugal. As relacións de feito asemellábanse máis ás arquetípicas entre un movemento nacionalista máis desenvolvido e outro máis atrasado (caso dos occitanos a respecto dos cataláns), coa diferenza de que Portugal non fornecía modelos de *Nationalbewegung*, senón máis ben unha referencia “estatal”, que ademais se tornaba moi problemática en canto o réxime imperante en Portugal desde 1926 empece a consideración dun modelo “político”: saudades e prehistoria, si, pero postular imitacións ou loanzas ás condicións políticas presentes en Portugal era algo diferente. É así que os nacionalistas galegos evitarán pronunciarse sobre o réxime político salazarista, etc., e reaccionarán perante o apoio portugués a Franco cunha mestura de abraio e poesía, que non agochaba senón impotencia e se cadra unha falla de comprensión da real situación política internacional⁴³. Os galeguistas tampouco definiron no seu concep-

42. J. Hutchinson, *The dynamics of cultural nationalism*. Allen & Urwin, London, 1987.

43. Vid., por exemplo, a mensaxe dirixida a Oliveira Salazar nas páxinas de *Nova Galiza*, n. 2, 20.IV.1937 (X. L. García, *Nova Galiza. Edición facsimilar*, Ed. do Castro, A Coruña, 1990).

to de nación unha solidariedade étnica coherente, poisque o peso do historicismo e do factor *Terra* pesaba máis mesmo có factor *lingua* á hora de definir as afinidades.

Sen pretender tomar unha posición no debate lingüístico actual en Galicia (entre *lusistas* e *oficialistas*, no que fai á normativa ortográfica), queremos soamente sinalar que o caso das relacións efectivas Galicia-Portugal polo xeral obedecen á típica incompreensión mutua característica dos contactos entre movementos nacionalistas (anque Portugal sexa un Estado amadurecido e consolidado), en canto cadaquén posuía unha imaxe idealizada e irreal do outro “ser” nacional que ademais se consideraba en cada caso como emparentado co propio. A falta dunha definición teórica dun nacionalismo irredentista ou dun pensamento *völkisch* portugués, da outra banda, empecía unha consideración acaída de Galicia como parte reintegrable.

Aínda hoxe, as iniciativas desde Portugal cara a Galicia son escasas, mesmo no plano intelectual, e se no vindeiro se ha dar unha meirande colaboración, probablemente o será polo novo tipo de solidariedades que a “Europa das dúas velocidades” da CEE imporá ós países chamados a ser periferia dentro do centro.

X. M. N. S.

